

POTENCIÁL TRHU PRÁCE V ČR A JEHO BUDOUCNOST

Ondřej Nývlt, Ivana Vitoulová

Abstrakt

Článek poukazuje na potenciál trhu práce v České republice. Ukazuje možné rezervy, kdy některé skupiny obyvatel velmi málo participují na trhu práce. Obecně lze úroveň zaměstnanosti kvantifikovat mírami zaměstnanosti. Tento článek se snaží vhodnými metodami ukázat jiný přístup, kdy především v rámci mezinárodního srovnání jsou použity agregované ukazatele, které komplexně poukazují na základní odlišnosti v pojetí trhu práce mezi jednotlivými evropskými státy. Budoucnost trhu práce je nutné posuzovat s ohledem na neodvratný proces stárnutí obyvatel. Z demografického pohledu se stárnutí obyvatel promítne ve snižování potencionální pracovní síly (vymezení určitých věkových skupin jako produktivní složky obyvatelstva). Ekonomický pohled však může být odlišný vzhledem k předpokládaným tendencím na trhu práce v České republice i v ostatních evropských zemích. Přibližování se severským zemím Evropy, s vysokou úrovní zaměstnanosti, může vést alespoň k udržení současného počtu osob na trhu práce, tedy především počtu osob zaměstnaných.

Klíčová slova: trh práce, stárnutí obyvatel, potencionální pracovní síla

JEL Code: J11, J21

Úvod

V současné době je fenomén stárnutí obyvatel silně dáván do souvislosti s budoucím vývojem na trhu práce. Je však nutné brát tento fakt jako nezvratný a dopředu se připravovat na velmi nepříznivý vývoj na trhu práce během následujících desetiletí? V rámci základních demografických trendů, kdy jsou početně srovnávány jednotlivé věkové skupiny, vypadá skutečně daný vývoj trhu práce hrozivě. Na druhé straně, je potenciál trhu práce v České republice dostatečně využit? A pokud ne, jak velké tyto rezervy jsou?

Obecně lze definovat základní demografické ukazatele charakterizující potenciál pracovního trhu v České republice. Stárnutí obyvatelstva vede ke zvyšování počtu osob v postproduktivním věku, v kvantitativním vyjádření k nárůstu ukazatelů indexu stáří, indexu závislosti a ekonomického zatížení (Fiala - Langhamrová, 2010). Pokud tedy nenastanou nepředvídatelné demografické změny (významné zvýšení úrovně plodnosti, výrazné navýšení intenzity migrace či nenadálé zhoršení úmrtnostních podmínek) trh práce bude v budoucnu ovlivňován významným úbytkem produktivní složky obyvatelstva.

Budoucí vývoj by se měl tedy zaměřit na zmírnění negativních výchozích demografických podmínek. Primárně je trh práce determinován samotným ekonomickým potenciálem dané země, zda samotná ekonomika je schopna vytvářet příležitosti k uplatnění na trhu práce. Jedná se vlastně o základní předpoklad fungování ekonomiky daného státu. Ekonomicky relativně vyspělé země se pak mohou lišit dle pružnosti pracovního trhu. Česká republika se v tomto bodě potýká s mnohými zákonitostmi, které jsou víceméně podobné pro všechny postkomunistické státy Evropy. V České republice, podobně jako v dalších zemích východního bloku, se ekonomická transformace a postupná stabilizace mechanismů tržní ekonomiky 90. letech minulého století odrazily svými ekonomickými a sociálními dopady (Bartoňová 2007, Nývlt 2006). Hlavní faktor spočívá ve velmi omezeném množství flexibilních úvazků, a to především úvazků na kratší pracovní dobu. Absolutní nedostatek těchto úvazků může vést k vyloučení celých skupin obyvatel z trhu práce a zásadně ovlivňuje využití potenciální pracovní síly (Mejstřík 2005, Mejstřík – Nývlt 2006). V České republice můžeme v zásadě mluvit o třech základních zdrojích budoucího využití pracovní síly:

1. **Studenti** – v České republice není zvykem kombinovat pracovní a studijní život, nedostatek částečných úvazků neumožňuje pro většinu studentů získat základní pracovní zkušenosti již na škole. To samozřejmě pak znesnadňuje vstup mladých lidí na trh práce.
2. **Matky s dětmi** – zde se absence částečných úvazků ukazuje nejvíc. Obecně lze říci, že zaměstnanost matek s malými dětmi je velmi nízká, naopak míra nezaměstnanosti je velmi alarmující. V současné době je tudíž velmi obtížné pro mladé matky kombinovat své rodinné a pracovní povinnosti.
3. **Osoby ve starším věku** – Česká republika se vyznačuje relativně vysokou úrovní zaměstnanosti do doby dosáhnutí důchodového věku, pak však dochází k velmi strmému poklesu úrovně zaměstnanosti. Postupné přecházení z trhu práce do ekonomické neaktivity je tudíž další možností, jak zmírnit negativní dopady stárnutí obyvatel.

Nepružný a dosud nereformovaný trh práce je uváděn jako zásadní problém států jižní Evropy. Legislativa, která obecně neumožňuje jednoduše přijímat a propouštět nové pracovníky může v důsledku poškozovat nově příchozí na trh práce. V neposlední řadě je pak trh práce nepřímo ovlivněn různými sociálními či ekonomickými systémy, které se výrazně podílejí na aktivitě osob na trhu práce. Mezi zásadní patří určité důchodový systém, který jednoznačně předurčuje participaci starších osob na trhu práce, alespoň to významně platí v případě České republiky. Důležitým faktorem je i systém rodičovské dovolené v jednotlivých zemích, respektive zda daný systém motivuje a umožňuje lepší sladění rodinných a pracovních povinností (severní a západní Evropa), či je naopak pevně vázán na ekonomickou neaktivitu (především postkomunistické země).

1 Data

Základním datovým zdrojem pro tuto analýzu je **Výběrové šetření pracovních sil (VŠPS)**. Je to šetření zaměřené na zjišťování ekonomického postavení obyvatelstva na území celé České republiky, jeho rozsah i ukazatele zaměstnanosti a nezaměstnanosti odpovídají definicím Mezinárodní organizace práce a metodickým doporučením Eurostatu.

Předmětem šetření jsou všechny osoby obvykle bydlící v domácnostech šetřených bytů, které setrvávají či mají v úmyslu zůstat na území České republiky alespoň jeden rok. Přitom není rozhodující, mají-li v šetřeném bytě trvalý, dlouhodobý, přechodný nebo nehlášený pobyt. Obvyklé bydliště je posuzováno podle ekonomické zainteresovanosti jednotlivých členů k domácnosti.

Vážení zjištěných údajů je proces, kdy se ke každé osobě ve výběru přiřadí počet osob v české populaci, které reprezentuje. Váha je konstruována jako podíl počtu osob v populaci a počtu osob ve výběru ve stejné věkové skupině, pohlaví a okresu bydliště s výjimkou Prahy, která se pro tento účel na okresy nedělí. Počty osob v ČR jsou projektovány z koncového stavu předchozího roku na střed aktuálního čtvrtletí s promítnutím přirozeného přírůstku a úbytku a salda migrace v předcházejících letech.

Projekce ekonomické aktivity je odvozenou projekcí obyvatel. Český statistický úřad zpracoval v lednu 2012 pro účely kulatých stolů „Rezervy na trhu práce v ČR“ aktualizovanou verzi střední varianty projekce z roku 2009. Aktualizace spočívala v posunutí prahu projekce a zohlednění skutečného vývoje přirozené měny a migrace v letech 2009–2011. Je třeba zdůraznit, že nejde o projekci zcela novou.

2 Potenciál trhu práce a ekonomické zatížení

Potenciál trhu práce lze z **demografického hlediska** sledovat jako srovnání předproduktivní a poproduktivní složky populace k produktivní složce obyvatelstva, obecně je tento ukazatel definován jako index ekonomického zatížení.

$$\text{Index ekonomického zatížení}^1 = \frac{S_{0-14,65+ \text{ let}}}{S_{15-64 \text{ let}}} * 100$$

$S_{0-14,65+ \text{ let}}$ Počet obyvatel ve věku 0-14 a 65 a více let

$S_{15-64 \text{ let}}$ Počet obyvatel ve věku 15-64 let

Další ukazatele již nevycházejí přímo z věkového rozlišení dané populace, ale ze základního členění **ekonomické aktivity**, a to zda je osoba zaměstnaná, nezaměstnaná či ekonomicky neaktivní dle definice Mezinárodní organizace práce (ILO). V první řadě můžeme pozměnit index ekonomického zatížení tak, že v čitateli bude předproduktivní a poproduktivní složka populace nahrazena osobami bez zaměstnání a naopak produktivní složka populace bude nahrazena osobami zaměstnanými.

$$\text{Index ekonomického zatížení}^2 = \frac{S^{\text{nezam}+\text{ek.neakt}}}{S^{\text{zam}}} * 100$$

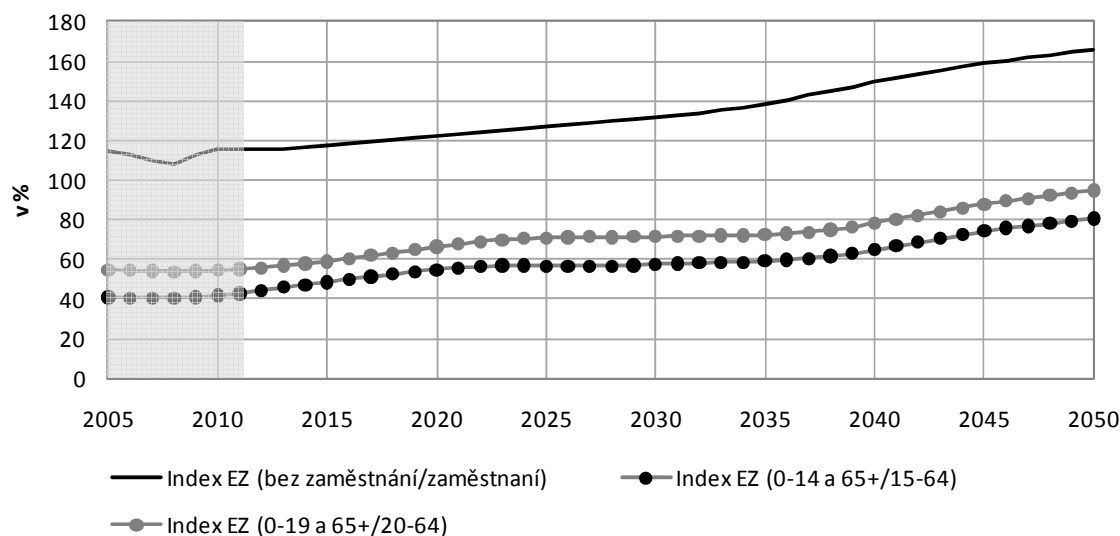
$S^{\text{nezam, ek.neakt}}$ Nezaměstnané (15+ let) a ekonomicky neaktivní osoby (0+ let)

S^{zam} Zaměstnané osoby (15+ let)

V roce 2011 činil index ekonomického zatížení, srovnávající předproduktivní a poproduktivní složku obyvatelstva s produktivní složkou obyvatelstva 42,7 %, což ukazuje relativně nízkou ekonomickou závislost v České republice, která je dána i nízkým počtem osob ve věku 0-14 let. Takto relativně nízké ekonomické zatížení je dosti podobné i v ostatních zemích Evropy. Na základě vstupní projekce obyvatel se však hodnota indexu neustále zvyšuje, přičemž k výraznějšímu růstu dochází až po roce 2030. V roce 2050 dle předpokládaného vývoje by měl dosahovat index ekonomického zatížení již 80,5 %, což je oproti roku 2011 skoro dvojnásobek. Věkové vymezení produktivní populace je však zvoleno velmi široce, přičemž přinejmenším v posledních patnácti letech je ekonomická aktivita obyvatelstva ve věku 15-19 let velmi nízká a tudíž je možné zkonstruovat ukazatel, kde je

produktivní věk obyvatel vymezen spíše věkovou skupinou 20-64 let. V roce 2011 činila hodnota takto definovaného ukazatele v České republice 54,6 %, v roce 2050 by měla činit 94,8 %.

Graf 1: Indexy ekonomického zatížení v ČR, 2005–2050

Zdroj: Aktualizovaná projekce ČSÚ 2009, ČSÚ-VŠPS

Druhá metoda výpočtu ekonomického zatížení spočívá v nahrazení demografického vymezení podle věku vymezením, kde v čitateli jsou osoby bez zaměstnání a ve jmenovateli osoby zaměstnané. Osoby bez zaměstnání mohou být ekonomicky neaktivní nebo nezaměstnané, přičemž osoby nezaměstnané tvoří mnohem menší část osob bez zaměstnání, navíc projektovat jejich počet či podíl není reálné. Pokud takto definujeme ukazatel ekonomického zatížení, pak v roce 2011 činil 115,4 %. Pokud srovnáme tento ukazatel s věkovým indexem ekonomického zatížení, jsou zcela zřejmé obrovské rezervy na trhu práce. Již z takto jednoduché analýzy je vidět, že zde existuje nevyužitý potenciál, jak čelit nepříznivému demografickému vývoji na trhu práce. Pro porovnání v dalších letech je však již nutné počet zaměstnaných osob projektovat. Pro názornost lze v tomto případě jednoduše předpokládat, že specifické míry zaměstnanosti zůstanou po následující roky shodné a na tomto základě lze projektovat indexy ekonomického zatížení. Na základě takto stanovených kritérií by měl v roce 2050 dosahovat index ekonomického zatížení již 166,0 %, tedy stav, kdy už lze těžko uvěřit, že by to neznamenal zásadní změny v ekonomické výkonnosti České republiky.

3 Trh práce v České republice ve srovnání se státy EU

Obecná úroveň zaměstnanosti se vyjadřuje především mírami zaměstnanosti, kdy v čitateli je počet zaměstnaných osob a ve jmenovateli je celkový počet osob ve věku 15 a více let. Osoby do věku 15 let nemohou být dle platné legislativy České republiky zaměstnané, tedy ani nezaměstnané. Ačkoliv se jedná o relativně jednoduchý ukazatel, jeho interpretace je složitá, a proto se na rozdíl od míry nezaměstnanosti používá mnohem méně. Vzhledem k tématu potenciální pracovní síly není navíc tento ukazatel příliš vhodný. Spíše je nutné se zaměřit na kvantifikování možného počtu osob participujících na trhu práce při splnění určitých kritérií.

Pro tento účel je vhodná standardizace počtu zaměstnaných za předpokladu počtu obyvatel dle jednotlivých věkových skupin v České republice a specifických měr zaměstnanosti jednotlivých zemí Evropské unie. Tyto hypotetické počty pak ukazují, kolik obyvatel by v České republice pracovalo, kdyby tady byla švédská či italská úroveň zaměstnanosti.

$$\text{Standardizovaný počet zaměstnaných osob v ČR} = \sum_{i=1}^n a_x^{zam,standard} * S_x^{ČR}$$

$a_x^{zam,standard}$ Specifické míry zaměstnanosti dle věku ve státech EU

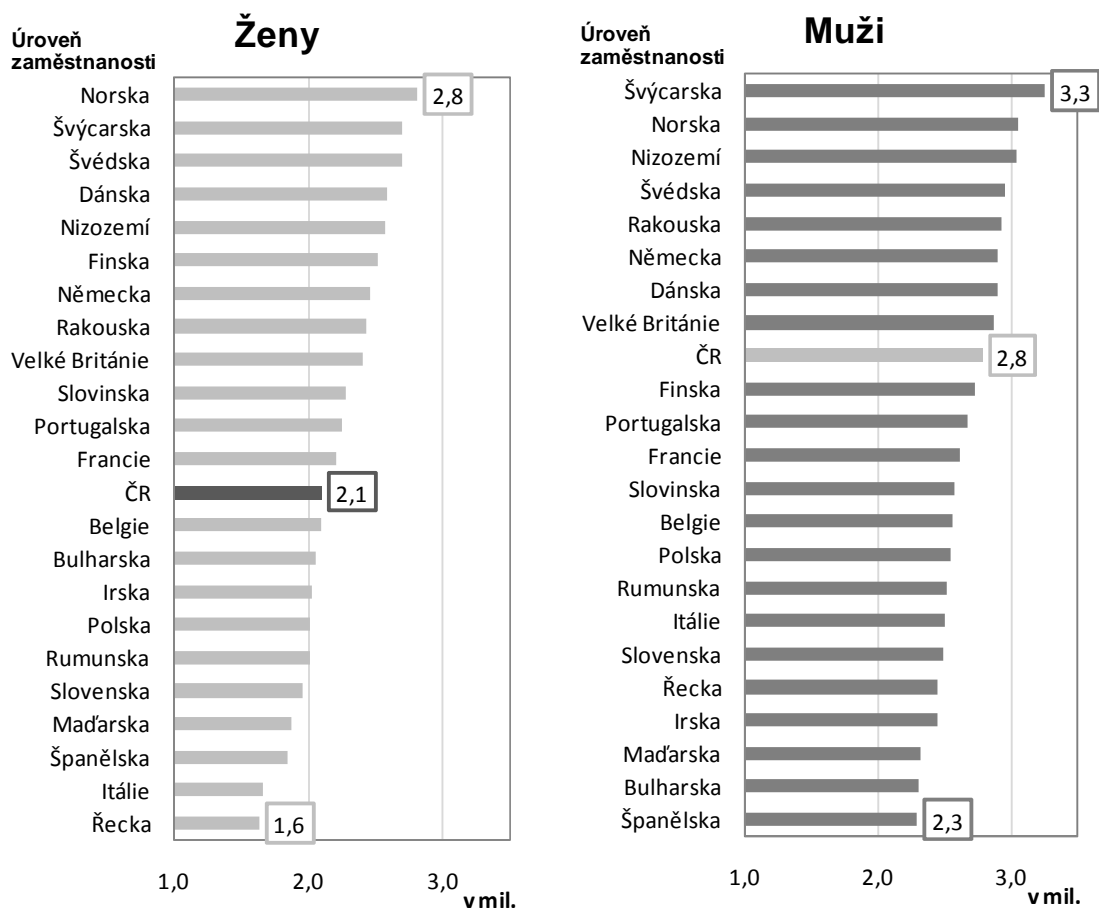
$S_x^{ČR}$ Počet obyvatel dle věku v České republice

Dle daného vzorce lze jednoduše zkonstruovat hypotetický počet zaměstnaných osob v České republice za předpokladu úrovně zaměstnanosti jednotlivých států EU. Pokud seřadíme jednotlivé státy, vidíme naprosto odlišné podmínky mezi jednotlivými celky v rámci EU. Jednoznačně se zde ukazují velmi špatné podmínky na trhu práce v zemích jižní Evropy. Tento stav je dán kombinací mnoha nepříznivých faktorů. Za prvé je třeba zmínit velmi vysokou obecnou nezaměstnanost, dále špatné postavení mladých osob (absolventů) na trhu práce a velmi nízkou zaměstnanost žen, která je dána především nízkou ekonomickou aktivitou matek s malými dětmi. Z části jde o tradiční pojetí rodinného chování v těchto státech, ale z části i o důsledek špatného postavení matek na trhu práce. Opakem k tomu je pak vysoká participace mužů i žen, ale i osob v mladším i starším věku v zemích severní, ale i velké části západní Evropy.

Česká republika leží někde uprostřed, což je dáno různými faktory. Naše republika se v současné době vyznačuje relativně vysokou úrovní zaměstnaností mužů, která je dána především velmi vysokou úrovní zaměstnanosti mužů ve věku 30-49 let, dokonce nejvyšší v celé Evropské unii. V rámci zmíněného ukazatele obsadila Česká republika mezi muži

deváté místo. V roce 2011 pracovalo v České republice 2 777,3 tis. mužů, pokud by zde byla úroveň zaměstnanosti Itálie, tak jenom 2 296,2 tis., na druhé straně pokud by zde byla úroveň zaměstnanosti Nizozemska, tak by pracovalo 3 033,9 tis. mužů. Přesto je na první pohled názorně vidět, že jsme určitě blíže Nizozemsku než Itálii.

Graf 2: Hypotetický počet zaměstnaných osob v ČR za předpokladu úrovně zaměstnanosti v jednotlivých zemích v roce 2011

Zdroj: Eurostat- LFS, vlastní výpočty

Pokud srovnáme daný ukazatel z pohledu žen, je situace České republiky již odlišná. Nízká zaměstnanost žen s malými dětmi a vůbec nízká propojenost rodinného a pracovního života, významně odlišuje Českou republiku od západní a severní Evropy. Dále je potřeba si uvědomit, že Česká republika se vyznačuje extrémně nízkým počtem částečných úvazků. Tento fakt má právě dopad na skupiny obyvatelstva, jež kombinují základní životní aktivity, jako je třeba práce a péče o rodinu. V roce 2011 pracovalo v České republice 2 095,1 tis. žen, ale pokud by zde byla úroveň zaměstnanosti Švédsko, pracovalo by v České republice 2 687,4 žen, což je skoro o 600 tis. žen více.

5 Závěr

Česká republika má v současné podobě velmi specifické postavení na evropském trhu práce. Vyznačujeme se především velmi vysokou úrovní zaměstnanosti především mužů ve středním věku, kdy je plně využít potenciál pracovní síly i ve skoro maximálním zastoupení plných úvazků. Naopak nedostatek flexibilních pracovních úvazků snižuje potenciál pracovní síly ve věku, kdy plný úvazek znemožňuje studium, péče o děti, rodinu, nebo není preferován např. z důvodu již staršího věku osoby či přímo zdravotních komplikací. Demografický vývoj ukazuje neudržitelnost stavu, kdy trh práce především využívá osoby ve středním produktivním věku. Bez zapojení mladších, ale i starších osob bude docházet ke stálému poklesu počtu zaměstnaných osob, naopak při jejich zapojení je možné z velké části eliminovat negativní důsledky stárnutí obyvatel. Je však nutné si uvědomit, že tento stav je možný pouze významným zvýšením počtu částečných úvazků. Tomuto trendu by se musela přizpůsobit personální politika jednotlivých podniků. V dohledné době bude záviset i na roli státu, zda vytvoří vhodné podmínky pro co nejvyšší uplatnění osob na trhu práce.

Literatura

Bartoňová, D. – Nývlt, O. *Rodinné domácnosti na trhu práce: Vývoj ekonomické aktivity matek a otců z hlediska věku dětí*. Demografie, 2011, 53: 215-222.

Fiala, T - Langhamrová, J. *Ekonomické důsledky stárnutí obyvatelstva*. Praha: RELIK 2010.

Bartoňová, D. *Rodiny a domácnosti*. In Populační vývoj České republiky 2001-2006. Praha: DemoArt.PřF UK, 2007. 63-75.

Mejstřík, B. *Organizace práce a uspořádání pracovní doby*. Praha: ČSÚ. 2005.

Mejstřík, B. – Nývlt, O. *Vztah rodinného a pracovního života*. Praha: ČSÚ. 2006.

Nývlt, O. *Formování a rozpad domácností z dat SLDB a VŠPS se zaměřením na osoby ve věku 20-49 let*. Disertační práce. Praha: PřF UK. 2006.

Štyglarová, T. Šímek, M. *Stárnutí obyvatelstva, aktualizace projekce ČSÚ 2009*. Praha: Kulatý stůl - ČSÚ. 2012.

Individuální databáze VŠPS (ČSÚ), data EU-LFS (Eurostat), 2011.

Kontakt

Ondřej Nývlt

Vysoká škola ekonomická

Nám W. Churchilla 4, Praha 3, 130 67

ondrej.nyvlt@vse.cz

Ivana Vitoulová

Český statistický úřad

Na Padesátém 81, Praha 10, 100 82

ivana.vitoulova@czso.cz